

OKSYUMORONNING EMOTSIONAL-EKSPRESSIV XUSUSIYATLARI

Toshqulova Zebiniso Baxriddin qizi

TerDPI O'zbek filologiyasi fakulteti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidagi imkoniyatlar, badiiy adabiyotning boyitishda bu imkoniyatlarning o'rni naqadar muhim ekanligi, jahon va o'zbek shariyatida hamda nasrida faol bo'lgan oksyumaron va undagi tasviriylik, ta'sirchanlikni oshirishdagi o'rinlari ochib berilgan. Sifat so'z turkumining uslubiy xususiyatlari badiiy adabiyatda katta o'ringa egaligi misollar orqali ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Sifat so'z turkumi, oksyumaron, uslubiy xususiyat, tasviriylik, stilistik figuralar.

Tildagi barcha birliklar–fonetik, leksik, frazeologik va grammatik elementlar matnlarda tilning tasviriy vositalari degan umumiy nom ostida qo'llaniladi. Bulardan tashqari, tilda stilistikaning o'rganish obyekti hisoblanadigan va qo'llanishi badiiy matnlarga xos bo'lgan maxsus ifoda tasvir vositalari ham mavjud.

Badiiy adabiyot tilida stilistik figuralar deb ataluvchi tasviriy vositalarning paydo bo'lishi badiiy ijod namunalarini bir qadar go'zal, jarangdor, ta'sirli qilib bayon etish zaruratidan kelib chiqqan. Bobimizning ushbu faslida shunday figuralar tarkibiga kiruvchi oksyumaron va uning yuzaga keltirishda sifat so'z turkumining roli naqadar o'rni ekanligini o'rganib chiqamiz. Darhaqiqat, oksyumaron faqatgina sifat so'z turkumida emas, boshqa mustaqil so'z turkumlari o'rtasida ham yuzaga keladi.

Oksyumaronlardan foydalanib o'z badiiy ijodini boyitgan yozuvchi, shoirlar ishiga nazar soladigan bo'lsak, oksyumaronlarni yuzga keltirishda ular asosan sifat so'z turkumidan foydalanishadi. Aynan shu so'z turkumida bir biriga zid bo'lgan so'zlar ko'pligi, bu misolimizning namunasi bo'la oladi.

J.Lapasovning ta'rifiga ko'ra: "Oksyumaron grekcha o'tkir ma'noli bema'nilik so'zidan olingan bo'lib, u antitezaning bir ko'rinishi hisoblanadi va bir-biriga tamoman zid bo'lgan so'zlar birlashtirilib, yangi bir ma'no keltirib chiqaradi¹. Bundan ko'rinib turibdiki, oksyumaron xuddi antitezadek zid ma'noli so'zlarning bir matnda birga kelishi, faqat oksyumaronning antitezadan farqi, oksyumaronidagi ikki qarama qarshi so'z birga kelsa, antitezadagi so'zlar bog'langan yoki bog'lovchisiz qo'shma gaplar tarkibida alohida bo'lib qiyos vazifasini ham o'tab keladi.

Bundan tashqari oksyumaronlardan kino nomlari, reklamalar, kundalik hayotdagi birliklar, sarlavha nomlari kuchli bir qiyqiriq vazifasini o'tab beradi.

¹ Ж. Лапасов. Бадий матн ва лисоний таҳлил. –Тошкент: Ўқувчи, 1995. 42-6

Oksyumaron uslubiy vosita sifatida adabiyot mumtozlaridan ham foydalanilgan, zamonaviy yozuvchilar ham undan foydalanadilar. Oksyumaron badiiy nutqning emotsionalligini oshirishga, qarama-qarshilikning birligini ochishga imkon beradi. Ko‘pincha adabiy asarlar va filmlar mualliflari sarlavhalarda oksyumaronidan foydalanadilar. Bu oksyumaronlarning ko‘pchiligining tarkibida aynan sifat so‘z turkumi borligiga e‘tibor beradigan bo‘lsak. Bu so‘z turkumi oksyumaronning yuzaga keltirishidagi asosiy vositadir.

“O‘lik ruhlar” N.V. Gogol, “Tirik yodgorliklar” I.S.Turgenev, “Tirik jasad” L.N.Tolstoy, “Halol o‘g‘ri” F.M.Dostoevskiy, “Boy tilanchi” L.N.Martynov, ”Oddiy mo‘jiza” Yevgeniy Shvartskiy o‘zining oksyumaron shaklidagi asar nomlariga nom berishda sifat so‘z turkumidan foydalangan.

O‘zbek she‘riyatida ham oksyumaronga murojaatlar anchagina oshib bormoqda, chunki bu stilistik figura she‘rga, badiiy matnga o‘zining go‘zal jozibasini ta‘sir qildirmasdan qo‘ymaydi. Fikrimizning isbotlash maqsadida o‘zbek shoirlari va yozuvchilari ijodlariga murojaat qilsak.

Taniqli shoir Erkin Vohidovning “Sevgi” she‘ridagi quyidagi misralarga e‘tibor qaratib, sifatning oksyumaronni yuzga keltirishiga yana bir bor guvoh bo‘lamiz. Bu she‘rda yozuvchi g‘amning shirin so‘zi bilan bog‘lab uning yangi otenkasini o‘quvchiga yetkazib bergan. Demak sevgining har bir g‘ami, qiyinchiliklari, tashvishlari, hijronlari oshiq uchun uchun shirin bir tuyg‘u ekanligini ushbu oksyumaron orqali ifodalab bergan.

Yuragimda his ettim qanot,
Tilsim kabi ochilur hayot,
Visoldagi damlarim shirin,
Hijrondagi g‘amlarim shirin,
Kulib boqar menga koinot.

Bundan tashqari shoira Mahrabo Karimova o‘zining “Eng g‘ozal qarg‘ish” nomli she‘rning sarlavhasidayoq oksyumaronga duch kelamiz. Buni o‘qigan o‘quvchi sarlavhadan, qarg‘ishning ham go‘zali bo‘lishi mumkinmi deya hayratga tushadi va she‘rni o‘qishga bo‘lgan ishtiyoqi yanada oshadi. Yuqorida ta‘kidlaganimizdek, sifat ishtirokida tuzilgan bu birikmali oksyumaron she‘rxonni o‘ziga jalb qilish vazifasini bajarib kelgan. Endi she‘rning matn qismiga to‘xtalsak va go‘zal qarg‘ishning nima ekanligini bilib olsak.

Bir sahroyi ayolning
O‘g‘ilchasi sho‘x ekan.
Undan zarar ko‘rmagan,
Biron kuni yo‘q ekan.
Qozondagi taomin,
Tepib qochib ketarkan,

Meshidagi suvini sohib,
 Qochib ketarkan.
 Qarg‘ar ekan bolasin,
 Qilolmasdan epini.
 Qirqib qochganida kir
 Yoyadigan ipini:
 “hoy, ipimni qirqmagin,
 Qalbingga ilm to‘lgur,
 Hoy, meshimni teshmagin,
 Ka‘bada imom bo‘lgur!

Keltirilgan she‘riy parchadan ko‘rib turibsizki, go‘zal qarg‘ish birikmasidagi, qarg‘ishning aniqlab kelishga xizmat qilgan oksyumaronning she‘rxonda ijobiy ta‘sir etadi. Go‘zal sifati esa qa‘rg‘ishning aslida qarg‘ish emas duo ekanligidan dalolat beradi.

Yana bir taniqli shoir Rauf Parfining “Uyg‘on, ey malagim” nomli she‘rida ham sifatning oksyumaronni yuzaga keltirishidagi xizmatini qayd etib o‘tmoqchimiz:

Uyg‘on, ey malagim, tur o‘rningdan tur.
Otashin muzlarda isinaylik, yur.
 Yog‘inli daryoda quloch ochaylik,
 Bu yerdan ketaylik, faqat ketaylik.

Bu she‘rda uchrovchi *otashin muz* oksyumaroni va uni shakllantirgan sifat so‘zi bir qarashda nazarga tashlanmaydi, o‘quvchi uni sezmay o‘qib ketadi. Ammo yana bir bor she‘rni tahlil qilganda muzning otashin bo‘lmasligini, bu o‘rinda shoir mahorat ishlatganini payqashi mumkin. Shu o‘rinda Usmon Azimning bir she‘rini ham tahlil qilib, o‘zbek she‘riyatidagi oksyumaronlarni boshqa so‘z turkumlari bilan ham yuzaga keltirish mumkinligi eslatib o‘tsak.

Kuz bog‘lar boshiga ne ish solmadi,
 Ana, daraxtlarning so‘ngaklari-cho‘p
 Senga aytadigan so‘zim qolmadi.
 Senga *aytadigan jimliklarim*-ko‘p...

Bu she‘riy parchada “*senga aytadigan jimliklarim*” misrasining o‘zida oksyumaronni ko‘rish mumkin. Oksyumaron vazifasidagi bu birikmaning ottenkasi shundan iboratki, jimliklarni aytibku bo‘lmaydi, ammo shoirning jimliklarida ham ma‘no ko‘p, dard ko‘p, ya‘niki u yorga bo‘lgan tuyg‘ularini shu jimlik ostida birlashtirib unga yetkazmoqchi. Oksyumaronning vazifasi she‘rxonni o‘yga toldirib, bir xillik ortidan turli xil ma‘no ottenkalarini o‘ylashga chorlashdir. Har bir she‘rxon esa bu uslubiy figuralar evaziga o‘zi uchun o‘z dunyoqarashiga mos ma‘no tasavvurlarni kashf etadi.

Oksyumoronlarning tashkil topishidagi ikki soʻzlarning ham sifat soʻz turkumidan tashkil topganini koʻrishingiz mumkin. Masalan: *Halol oʻgri, yovuz mehribon, tanish begona, yaqin begona, oqil buzgʻunchi, aqlli axmoq, aqlli nodon, ikkinchi bilimdon, rost yolgʻon*. Bu misollarni keltirishdan maqsad, sanab oʻtilgan oksyumoronlarning baʼzilarini hozirda Muhammad Yusufning “Qora quyosh” dostonida ham kuzatamiz.

U yorugʻ dunyoda Tengri yoʻq inson,
qadrdon yagona, yovuz mehribon...

Oʻsha mushtipardan soʻrash lozim bu-
buyuk inson, **buyuk jallod** haqida. ..

uning butun umri jumboqdan iborat,

U ayni adolat, u ayni gʻorat,

U **oqil buzgʻunchi**, u mohir meʼmor-

Inson suyagidan solgan imorat...

Menga juda aziz uning siymosi,

Bir qaragam, yoʻqdek sira qiyosi,

U bir bagʻri daryo, bir bagʻritoshdir,

U bir quyosh, Ammo-

Qora quyoshdir!

Asarda oʻtgan asrda shoʻrolar tuzumi tarixida iz qoldirgan Stalinning ziddiyatli shaxs sifatida tutgan oʻrni, uning xulq-atvoridagi qusurlarini tasvirlashda oksyumoronlar muhim vosita sifatida ishtirok etgan. Bu oksyumoronlar tarkibidagi sifat soʻz turkumining semalari esa, bu vositani yanada taʼsirchanligini, emotsionalligini boyitishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirzayev Sh. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini taʼminlash –yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent: Oʻzbekiston, 2017,-48b
2. Mirziyoyev Sh. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan quramiz. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2017. -401-b
3. Mirtojiyev M., Mahmudov N. Til va madaniyat. –Toshkent. Oʻqituvchi. 1995
4. Karimov S. Badiiy uslub va tilning ifoda tasvir vositalari. – Samarqand. 1994. 47-bet
5. Ж. Лапасов. Бадий матн ва лисоний тахлил. –Тошкент. Ўқитувчи 1995. 43.
6. Zebiniso T. SIFAT SOZ TURKUMINING USLUBIY XUSUSIYATLARI //Scientific Impulse. – 2022. – T. 1. – №. 4. – С. 34-37.
7. Majidova Shahnoza. (2023). GIDRONIMLAR LISONIY QIMMATGA EGA BOʻLGAN TIL BIRLIGI SIFATIDA. Proceedings of International Educators Conference, 2(1), 648–653.

8. Avriddinov Jobir Musulmon o'g'li, & Shonazarova Madinabonu Xamrobek qizi. (2024). RO'DAKIYNING SHE'RIYATI VA TILI HAQIDA BA'ZI MULOHAZALAR. PEDAGOGS, 57(1), 143–146.
9. Musurmonkulov, A. (2023). CORRELATION OF LEXICAL-SEMANTIC RELATIONS WITH GRADUONYMY. Science and innovation, 2(C10), 168-170.
10. Musurmongulov, A. (2023). AN ALGORITHM FOR RANKING VERBS AND TAGGING THEM IN THE CORPUS. International journal of advanced research in education, technology and management, 2(5).
11. Sahkiba Saidmuradova, & To'lqinova Madina. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. PEDAGOGS, 57(1), 147–152.
12. Najibullo Sayfullayev. (2023). TERMS ARE AN INDIVIDUABLE WEALTH OF OUR LANGUAGE. Ethiopian International Journal of Multidisciplinary Research, 10(10), 168–170.
13. Сайфуллаев Нажибулло. (2023). ТЕРМИНЫ – НЕОТЪЕМЛЕМОЕ БОГАТСТВО НАШЕГО ЯЗЫКА. PEDAGOGS, 46(1), 67–69.
14. Parda Alimov. (2023). Muhammad Yusuf ijodida Vatan, ona, muhabbat mavzularining badiiy talqini. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(1), 63–75.
15. Mardonova Lobar Umaraliyevna, & Xonimova Maryam. (2024). BUYUK ZAMONDOSHLAR, MANGU YASHAGAY. PEDAGOGS, 57(1), 132–138.
16. Nodira Hamidova. (2024). G'AFUR G'ULOM HIKOYALARIDA SO'Z IJODKORLIGINING LISONIY-KOGNITIV TAHLILI. PEDAGOGS, 57(1), 139–142.
17. Qurbonova Gavhar Xurramovna, & Avazova Dilfuza. (2024). ABDULLA O'RIPOV SHE'RIYATIDA O'XSHATISHLAR. PEDAGOGS, 57(1), 158–160.
18. Nigora Jo'ranazarova Qurbonboy qizi, & Qahhorova Dinora Shuhrat qizi. (2024). XUDOYBERDI TO'XTABOYEV ASARLARIDA O'XSHATISH VA METAFORANING KONTEKSLARDAGI O'RNI. PEDAGOGS, 57(1), 161–167.